

Kameninové láhve na minerální vodu II.

– Mariánské Lázně

Jaromír Bartoš, Městské muzeum a galerie Mariánské Lázně

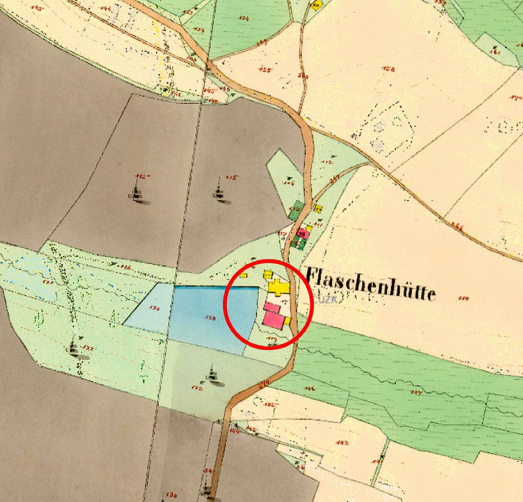
V letopisech tepelského kláštera se o využití mariánskolázeňských vod píše již na přelomu 16. a 17. století, ale tehdy byly využívány převážně ke koupelím. V polovině 18. století získával tepelský lékárník Damián Schultz odpařováním vody Křížového pramene „Sal Teplensis“, tepelskou sůl. Ta byla prodávána v širokém okolí a po opětovném rozpuštění v vodě byla používána jako projímadlo. V této době můžeme začít mluvit o počátku zdejších pitných kúr s tím, že voda Křížového pramene se dopravovala do kláštera, blízkého Hamnického dvora nebo domácností v tehdy běžných džbánkách. Rokem, kdy se minerální vody v Mariánských Lázních začaly pravidelně stáčet a rozvážet, je až rok 1815. Ten uvádí jak mariánskolázeňský lékař a historik Adalbert Danzer (1853), pamětník založení lázní, tak i historik Michael Urban (1912), který se odvolává na informace bývalého správce stáčírny J. Haberzettla. Danzer popisuje, že důvodem pro zahájení prodeje vody Křížového pramene bylo snížení nákladů, které tepelský klášter vynakládal na výstavbu Mariánských Lázní. Iniciátorem byl opat tepelského kláštera Karel Kašpar Reitenberger. Stáčení a prodej minerální vody Křížového pramene pronajal na tři roky Albertu Klingerovi, nájemci zdejšího hostince Traitourhausu, pozdějšímu majiteli slavného hotelu Klinger. Již v této době se kameninové láhve označovaly znakem tepelského kláštera (kulatou pečetí s trojím parožím) a ročně jich bylo rozesláno jen několik stovek.

V roce 1818 převzal stáčení minerálních vod do své režie tepelský klášter a za Křížovým pramenem postavil první dřevěnou budovu Zásílatelství minerálních vod. Kameninové láhve byly dováženy od hrncířů, kteří se specializovali na výrobu láhví pro Františkovy Lázně. Své dílny měli ve Starém Hrozňatově, Hatzenreuthu a Ernestgrůnu. Ve Sklářích, nedaleko Mariánských Lázní, nechal klášter

v roce 1820 adaptovat starou pec na tavbu železa pro potřebu výroby kameninových láhví. Jako nájemce se podařilo od 20. května téhož roku získat Johanna Arnolda z Hillscheidu u Koblenze v Porýní. Tato oblast Westerwaldu byla známá tím, že se zde ve velkém množství vyráběly kameninové láhve pro známou vodu ze Selters, takzvané selterské láhve. Jíl vhodný na výrobu láhví se musel dovážet z ložisek u Starého Hrozňatova.

Již následujícího roku byla voda Křížového pramene zasílána do skladů ve Vídni, Praze, Berlíně, Varšavě, Lvově, Drážďanech, Lipsku, Řezně, Magdeburku i Hamburku. Na jaře roku 1821 se začal do láhví plnit i Ferdinandův pramen a v prvním roce se podařilo zaslat 6 000 láhví. Láhve na vodu Ferdinandova pramene byly pod znakem kláštera opatřeny dodatečným razítkem. Později byl stáčen i Lesní pramen, kdy první zmínky o tom jsou z roku 1837, ale jeho prodeje nikdy nedosáhly žádných velkých výsledků. Kromě láhví pro tyto vody s dodatečným razítkem „FERDINAND-SBRUNN“ a „M. Waldbrunn“ se vyskytují i láhve s razítkem NIEDERLAGE. Ty byly používány speciálně pro sklad a prodej minerálních vod ve Vídni.

Jak probíhalo v první polovině 19. století plnění láhví? O tom se často zmiňují knižní průvodci a propagační brožury. Plnění láhví probíhalo výhradně v noci, v době, kdy u pramenů nebyli lázeňští hosté. Předtím, než se láhve naplnily minerálkou, tak se musely naplnit obyčejnou vodou a nechaly se asi hodinu stát. Ty, které začaly propouštět vodu, byly vyřazeny. Pak se teprve mohly naplnit minerální vodou, a to spuštěním po dvou pod hladinu vody v jímání. Po vytažení láhve byla nejdříve malým dřívkem odstraněna přebytečná voda tak, aby se mohla zarazit korková zátka. Ta byla zaražena dřevěným kládívkem tak hluboko, jak to bylo možné a vršek se pak seříznul

Poloha výroby kameninových láhví ve Sklářích u Mariánských Lázní, 1838. Císařské povinné otisky stabilního katastru, ČÚZK. [Online: <https://ags.cuzk.gov.cz/archiv/>]

nožem. Hrdlo bylo ihned zalito rozpuštěnou horkou smolou smíchanou s lněným olejem a kaolinovou příměsí. Poté se hrdlo překrylo ovčí kůží a pevně přivázalo. Nakonec se hrdlo ještě jednou namočilo do smůly a opatřilo se pečeti s názvem minerální vody a rokem plnění. Láhve pak byly naskládány do beden a mezery se zaplnily senem, aby nedošlo k rozbití láhví během transportu. Bedny obsahovaly 48, 24 nebo 12 velkých láhví, případně 72, 36 nebo 24 malých láhví. Velké láhve měly uváděný objem 3 vídeňské žejdlíky, což by mělo být přibližně 1 litr. Vzhledem k ruční výrobě se skutečný objem pohyboval v široké škále od 860 do 1220 ml. Malé láhve měly mít objem dvou třetin velkých, tedy zhruba 700 ml. Skutečnost byla opět odlišná v rozmezí od 550 do 700 ml. Plná velká láhev se podle ceníku z roku 1821 prodávala za 16 krejcarů, malá za 13 krejcarů. Cena jedné velké láhve se v této době rovnala denní mzdě nádeníka. Souběžně byla voda stáčená i do skleněných láhví z hyalithového skla za cenu 30 krejcarů. Od roku 1850 byly poprvé v Mariánských Lázních použity cínové kapsle – víčka, která nahradila ovčí kůží a to z důvodu omezení padělků a prokázání kvality a stáří vody v láhvích. Kapsle dodával L. Vetter z Norimberku a byla na nich vyražena rakouská orlice, název minerální vody a rok plnění.

Roku 1834 došlo k rozšíření výroby láhví ve Sklářích i ke stavbě nové budovy Zasilatelství minerálních vod za Křížovým pramenem. O čtyři roky později již tvoří podíl zasilaných minerálních vod z Mariánských Lázní více jak třetinu všech vod stáčených v celých Čechách (380 000 z 1 010 300 láhví). V roce 1846 byla zdejší voda zasilána do více jak 70 měst se 135 prodejními místy a roční prodej překračoval půl milionu láhví. Kromě prodeje zasílal klášter bezplatně minerální vodu i do vybraných nemocnic a to v počtu tisíce kusů. Jak se lze dočíst v dobových průvodcích, dobře uskladněná voda vydržela údajně beze změny 12–15 let.

V roce 1841 došlo ke změně nájemce a 14. října téhož roku převzal provoz Johann Michael Hart (*31. 5. 1797) ze slavné rodiny výrobců láhví, která se výrobě kameniny a keramiky věnuje již přes 300 let a dodnes provozuje firmu Hart Keramik v Schirndingu. Díky rodinným vazbám se mu podařilo několikanásobně zvýšit množství vyráběných láhví. Účastnil se také aktivně náboženského života v Úšovicích. Pro zdejší kostel zakoupil za 60 zlatých věžní hodiny na památku jeho ženy Margarety, která byla pohřbena na zdejším hřbitově. Již dříve daroval kostelu krásný lustr jako památku na svou zesnulou osmnáctiletou dceru Alžbětu. Zemřel 15. dubna roku 1861 na mrtvici a provoz převzal jeho syn, takéž Johann Michael Hart (*24. 1. 1829), který byl devátým dítětem. Splnil poslední vůli otce a daroval dalších 38 zlatých na konečnou instalaci věžních hodin a následně 17 zlatých na opravu dvou soch, jež předtím ležely přes 70 let na půdě kostela. Johann M. Hart (*1829) se narodil ve Starém Hrozňatově a pracoval pravděpodobně až do roku 1861 se svým bratrem Jakobem Hartem při výrobě láhví ve Starém Hrozňatově. Po jeho smrti pak převzal poručnictví nad svým synovcem Johannem Nepomukem. Oženil se 1. srpna 1870 s teprve šestnáctiletou Annou Lodes, ale štěstí netrvalo dlouho, neboť Anna zemřela při porodu druhého dítěte. Johanna tato životní rána těžce zasáhla a propadl alkoholu. Také s výrobou láhví to šlo z kopce, neboť v roce 1875 přešlo mariánskolázeňské Zasilatelství minerálních vod na výhradní používání skleněných láhví, což firmu dovedlo k úpadku.

Výroba láhví ve Sklářích v roce 1820, kvaš. Xavier Laurent. Albertina, Wien. Inv. 14799.

Po roce 1873 nebo 1874 opustil Skláře a zemřel 29. května 1886. Dřívější výrobu láhví dnes připomíná pouze rozsáhlá navážka kameninových střepů, které se rozbily během výpalu.

Téma kameninových láhví, jejich vývoj a značky bylo zatím na našem území publikováno okrajově. Podrobněji se kameninovými láhvemi našich lázní zabývali sběratelé na území Německa, především Bern Brinkmann, Patrick Schlarb a Ulf Wielandt. Všechny láhve dále uváděné jsou součástí sbírky městského muzea v Mariánských Lázních, až na několik málo výjimek, u kterých jiný původ uvádím. Láhve jsou rozděleny do skupin podle rozlišovacích vizuálních znaků, které mohou pomoci s jejich datací a zařazením. Razítka na láhvích byla skenována a následně digitalizována, aby se daly lépe porovnat odlišné detaily. Následující přehled je pokusem popularizovat a částečně představit kameninové láhve z Mariánských Lázní s ohledem na prostor tohoto časopisu. ■

Literatura:

- Anonymus (1826): Kurze Nachricht von Marienbad, mit besonderer Beziehung auf den Nutzen und Gebrauch des Kreuz- und Ferdinandsbrunnens daselbst. Joseph Kobrtsch, Eger, 59 pp.
- Felbinger J. N. et Bartoš J. [eds.] (2008): Kronika Ma-

riánských Lázní 1786–1855 = Chronik des Kurortes Marienbad 1786–1855. Vyd. 1. Mar. Lázně: Městské muzeum Mariánské Lázně, 277 pp.

Brinkmann B. (1986): Der Mineralwasserversand in Steinzeugflaschen, IV. Marienbad In: Der Mineralbrunnen. Bonn: Verband Deutscher Mineralbrunnen 3: 45–47.

Brinkmann B. (1992): Steinzeugflaschen für den Versand Egerländer Mineralbrunnen In: Karlsbad – Marienbad – Franzensbad. Das Egerländer Bäderdreieck von Weltruf. Stuttgart, 89–92.

Danzer A. E. (1847): Topographie von Marienbad als Führer im Curorte selbst und in dessen Umgebungen: für Badegäste. Leipzig: Ignaz Jackowitz, 241 pp.

Danzer A. E. (1853): Begleiter in und um Marienbad für dessen Kurgäste: mit den neuesten in Stahl gestochnen Ansichten und mit zwei Plänen: ein Compendium der Werke des Verfassers: Geschichte und Topographie von Marienbad: 1842 und 1847. Prag: A. C. Kronberger, 180 pp.

Kratzmann E. (1857): Der Kurort Marienbad und seine Umgebungen, medicinisch, historisch und topographisch dargestellt: ein Handbuch für Kurgäste. 4., verm. Aufl. Prag: Friedrich Ehrlich's Buch- und Kunsthandlung, 284 pp.

Lucka S. B. (1874): Zur Orientierung in Marienbad: ein Rathgeber und Wegweiser für Curgäste. Siebente vermehrte und verbesserte Auflage. Marienbad: Franz Gschihay, 103 pp.

Morgenblatt für gebildete Stände, 9. 5. 1838

Úšovická farní kronika 1790–1935. Ms. [Depon in: Římskokatolická farnost Mariánské Lázně].

PŘEHLED ZNÁMÝCH TYPŮ KAMENINOVÝCH LÁHVÍ Z MARIÁNSKÝCH LÁZNÍ

Katalogizační číslo se skládá z písmen určujících lokalitu, poté číslo skupiny a řazení v rámci skupiny, inventarizační číslo LMV udává zařazení ve fondu muzea. Podrobnější katalog je v podobě rukopisu uložen u autora článku.

I. SKUPINA – MARIENBAAD, dvě A na řádku

V této skupině je zahrnutý pouze jeden známý zástupce, který se vymyká všem následujícím. Na láhvi není obvyklé kulaté razítko se znakem tepelského kláštera, ale je zde pouze jednořádkový název „MARIENBAAD“. Tento typ je známý pouze z výroby v Ernstgrünu u Neualbenreuthu, kde jej v roce 1988 poprvé našel a popsal B. Brinkmann při průzkumech bývalé pece. V našich sbírkách je pouze část láhve, kterou muzeu daroval právě pan B. Brinkmann, který při průzkumu objevil i celé kusy. Nevyjasněná zůstává otázka, zda byly tyto láhve někdy použité pro export vod a zda se nejednalo pouze o zkušební výpal. Doposud totiž pochází všechny známé exempláře z výkopů u hrncírny, ale žádný nepochází přímo z oběhů.

Kat. č.: ML-1.1, délka 52 mm, LMV-469

Popis: Razítko s rovným textem „MARIENBAAD“.

II. SKUPINA – MARIENBAAD, dvě A v kulatém razítku

Láhve, které spadají do nejstaršího období od roku 1815 přibližně do roku 1830, kdy se přestává v názvu města používat zdvojené „aa“ a převažuje psaní názvu v kratší podobě.

Kat. č.: ML-2.1, Ø 41 mm, LMV-28, celkem 3 kusy

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAAD“, vnější i vnitřní kruh, troje paroží, bez písmene M. Na těle láhve vyryta písmena „AK“ a „No1“. Běžnější jsou láhve se stejným razítkem bez dodatku. Láhev s písmeny AK je zcela unikátní a doposud nebyla objevena žádná shodná. Písmena „A. K.“ mohou pravděpodobně odkazovat na prvního nájemce stáčení a distributora Alberta Klingera a číslo „No. 1“ na první láhev nebo sérii láhví. Jinou možností je, že se jedná o označení místa výroby „Alt Kinsberg“, tedy Starý Hrozňatov. Pravý důvod označení se asi nepodaří zjistit a zůstane nám utajený. V každém případě se jedná o nejstarší typ láhve z Mariánských Lázní z období let 1815–1820.

Kat. č.: ML-2.2, Ø 42 mm, LMV-136

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAAD“, vnější i vnitřní kruh, troje paroží, bez písmene M. Na hrdle láhve vyryto písmeno „K“. Písmeno na hrdle odkazuje na výrobu ve Starém Hrozňatově (Alt Kinsberg). Střepy s tímto označením, ale byly nalezeny i z výroby v Hatzenreuthu, láhve spadají do období let 1816–1820.

Kat. č.: ML-2.3, Ø 32 mm, LMV-107 a LMV-248

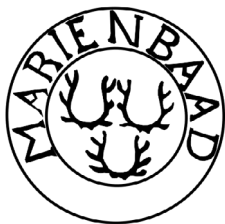
Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAAD“, pouze vnější kruh, troje tvarované paroží, bez písmene M. Na těle láhve je dodatek „A“. Známá je i varianta s doplňkovým razítkem „FERDINAND-SBRUNN“, včetně dodatkového razítka A (kat. č. ML-4.01; LMV-491). Dodatek „A“ již odkazuje na J. Arnolda a výrobu ve Sklářích, datovat lze do roků 1820–1830.

Kat. č.: ML-1.1

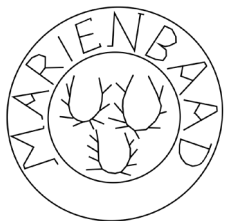
MARIENBAAD

Kat. č.: ML-2.1

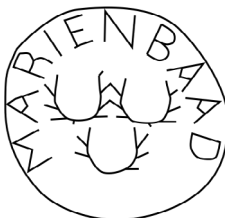
Kat. č.: ML-2.2

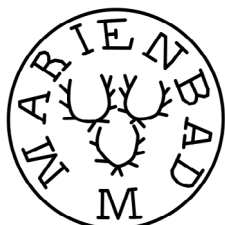
Kat. č.: ML-2.3

Kat. č.: ML-2.4

Kat. č.: ML-3.1

Kat. č.: ML-2.4, Ø 30 mm, LMV-441

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAAD“, pouze vnější kruh, troje jednoduché paroží, písmeno M. Na těle láhve je dodatek „A“. Láhev vyrobená J. Arnoldem ve Sklářích v letech 1820–1830, vzhledem ke zjednodušení kresby paroží se může jednat o mladší typ. Známa je i varianta s doplňkovým razítkem „NIEDERLAGE“ bez dodatkového razítka A (kat. č. ML-6.01; LMV-250).

III. SKUPINA – MARIENBAD, jedno A v kulatém razítku

Kat. č.: ML-3.1, Ø 33 mm, LMV-247

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAD“, pouze vnější kruh, troje jednoduché paroží, písmeno M, po stranách bez znaků. Na těle láhve je dodatek „A“. Láhev vyrobená J. Arnoldem ve Sklářích, přibližná datace 1830–1841.

Kat. č.: ML-3.2, Ø 32 mm, LMV-48, celkem 6 kusů

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAD“, pouze vnější kruh, troje jednoduché paroží, písmeno M, po stranách křížky. Na těle láhve je dodatek „A“. Známa je i varianta s doplňkovým razítkem „NIEDERLAGE“, včetně dodatkového razítka „A“ (kat. č. ML-6.02; LMV-440). Láhev vyrobená J. Arnoldem ve Sklářích, přibližná datace 1830–1841, vzhledem k doplnění razítka o další prvek, by se mělo jednat o mladší typ, ale nelze přesně určit o kolik.

Kat. č.: ML-3.3 až ML-3.05, Ø 28–30 mm, LMV-44, celkem 9 kusů

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAD“, pouze vnější kruh, troje jednoduché paroží, písmeno M, po stranách tečky symetricky umístěné. Na těle láhve chybí dodatek „A“. Podobné i ML-3.4 a ML-3.5 s rozdíly v rozložení paroží uvnitř razítka. Znamé jsou i varianty s doplňkovým razítkem „NIEDERLAGE“, také bez dodatkového razítka „A“ (kat. č. ML-6.03; LMV-249 a kat. č. ML-6.04; LMV-495). Láhev vyrobená již J. M. Hartem ve Sklářích, přibližná datace 1841–1875, časově zatím není možné přesněji určit.

Kat. č.: ML-3.6, Ø 28 mm, LMV-29, celkem 6 kusů

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAD“, vnější kruh nepravidelný, troje jednoduché paroží, písmeno M, po stranách tečky asymetricky umístěné. Na těle láhve chybí dodatek „A“. Láhev, která pravděpodobně nepochází z výroby ve Sklářích. Láhev je zhotovena z jiného materiálu a má zcela atypicky tvarované hrdlo, které se na láhvích ze Sklářů nevyskytuje. Je možné, že vzhledem k obrovskému počtu láhví potřebných v letech 1860–1875 byly láhve dodávány i z jiných míst.

Kat. č.: ML-3.7, Ø 27 mm, LMV-305 a LMV-174

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAD“, vnější kruh spíše nepravidelný, troje tvarované paroží, písmeno M, po stranách tečky asymetricky umístěné. Na těle láhve chybí dodatek „A“. Láhev vyrobená J. Arnoldem ve Sklářích v letech 1830–1841.

IV. SKUPINA – FERDINANDSBRUNN

Láhve určené k prodeji vody z Ferdinandova pramene z let 1820–1850. Od roku 1850 byl název vody uváděn na cinové zátce. Z důvodu zjednodušení jsou tyto láhve uvedeny u shodných kulatých razítek.

V. SKUPINA – NIEDERLAGE

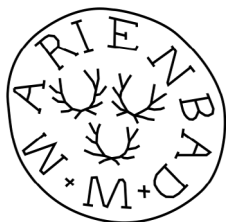
Láhve z let 1822–1841 určené pro velkosklady, především ve Vídni pro pitný a lázeňský ústav Friedricha Pelikana nebo pro Michaela Schlögl. Vzhledem ke zjednodušení jsou tyto láhve uvedeny u shodných kulatých razítek.

VI. SKUPINA – WALDBRUNN

Kat. č.: ML-6.1, Ø 35 mm, soukromá sbírka Patrick Schlarb

Popis: Kulaté razítko, uvnitř opis „MARIENBAAD“, pouze vnější kruh, troje tvarované paroží, písmeno M, po stranách bez znaků. Na těle dodatková razítka „M. Waldbrunn“ a „A“. Láhev vyrobená J. Arnoldem ve Sklářích v letech 1820–1830.

Kat. č.: ML-3.2

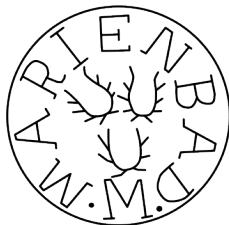
Kat. č.: ML-3.3 až 3.05

Kat. č.: ML-3.6

Kat. č.: ML-3.7

Kat. č.: ML-6.1

Kameninová láhev z Mariánských Lázní s dobovým popisem výroby a ukončení používání, kterou darovali do městského muzea na začátku 20. století nájemci Zásilatelství minerálních vod C. Brem a Dr. W. Dietl. Sběrka Městského muzea a galerie Mariánské Lázně, inv. č. LMV-4.